

HET GROENE ONGENOEGEN

Jan LAUWERS

De jaren zeventig worden in West-Europa niet alleen gekenmerkt door het ontstaan van een economische en maatschappelijke crisis, maar evenzeer door de opbloei van de milieubeweging. De ideologische en de demografische componenten van deze beweging zijn reeds meermaals onderzocht. (1) Maar er zijn tot hiertoe weinig pogingen ondernomen om deze twee macro-fenomenen - maatschappelijke crisis enerzijds, milieubeweging anderzijds - in één model samen te brengen. Ook in dit essay wordt deze pretentie niet helemaal waar gemaakt. Er wordt echter wel gepeild naar de macro-sociologische achtergronden van de milieubeweging, vanuit de hypothese dat beide fenomenen met mekaar verstrengeld zijn. In dit essay wordt geen rechtstreeks empirisch materiaal aangedragen. Op dit ogenblik lijkt het me belangrijker een breed en samenhangend model aan te bieden, waarin empirisch onderzoek geplaatst kan worden. Zonder twijfel zal dit tot verfijning en bijsturing van het model leiden. De omgekeerde weg is tot hiertoe echter ondoelmatig gebleken : vanuit empirisch onderzoek is nog maar weinig macro-sociologisch inzicht in de huidige problemen van onze samenleving aangedragen.

1. Leefmilieu en inspraak : symbolen van het grote ongenoegen

De milieubeweging is geen zaak van elites en actievoerders alleen. Dezen blijken daarmee ook succes te boeken bij bredere bevolkingsgroepen. Wat beweegt deze volgelingen ? Wat leeft er bij het milieu-publiek ? De verbetering van het leefmilieu en meer inspraak ter plaatse, zijn immers twee idealen die vele mensen vandaag in één adem uitspreken.

Men wil meer veiligheid, een betere omgeving, meer plaats voor zichzelf en voor zijn gezin : een straat waar kinderen nog echt kunnen spelen, geen stinkende bedrijven in de buurt, het behoud van een dreef of van een rustig wandelpad, geen snelweg door het dorp. Zoveel kleine dingen die van onze omgeving een leefbaar milieu moeten maken. (2)

En toch hebben vele burgers de indruk dat dit kleine geluk hen onthouden wordt, door politici en bureaucraten die zich achter hogere belangen verschuilen : de werkgelegenheid en de economische ontwikkeling, de noden van het verkeer, de behoefte aan energie. Er zijn ook de belangen van andere burgers : de eigenaars, de woningzoekenden, de automobilisten van naburige wijken, de zelfstandigen. Terecht, zo meent men, worden hun belangen door een stel bureaucratische regels gegarandeerd. Maar deze blinde regels van rechtvaardigheid dienen, althans in de subjectieve ervaring, zo zelden het eigen belang. Zo lijkt het algemeen belang veelal het belang van anderen.

Kleine, bijna huiselijke verlangens botsen voortdurend op vreemde belangen en op allerlei administratieve moeilijkheden. Dat maakt vele burgers kwaad. Ze krijgen de indruk dat het algemeen belang niet meer hun belang is, dat ze in de publieke samenleving niet meer aan hun trekken komen. Ze willen hun zeg krijgen over hun eigen milieu. Daarom roepen ze om inspraak. Ze willen de vervulling van hun verlangens afdwingen, omdat ze menen daar recht op te hebben. (3)

Maar ook deze inspraakpogingen leiden zelden tot succes. De meeste burgers beheersen de ingewikkelde procedures van ons bureaucratisch bestel niet. Ze weten ook niet over welke rechten ze beschikken. En als ze de administratieve arena toch eens met kennis van zaken betreden, dan blijkt de tegenstander bijna altijd een rondje voor te liggen. Sommigen doen dan een beroep op hardere actiemiddelen. Ze mobiliseren de buurtbewoners in het verzet, met veel spektakel trachten ze

de media voor zich te winnen, ze oefenen druk uit op politiekers uit de streek, ze gebruiken emotionele, soms opruiende taal, ze spannen het gerecht in.

Maar het bureaucratisch apparaat blijft bij dergelijke woede-uitbarstingen meestal onvermurwbaar. Als het, onder druk van de omstandigheden, toch eens door de knieën gaat, dan blijkt dat maar kortstondig te zijn. Het raderwerk van democratisch vastgelegde spelregels wordt zelden of nooit door bijkomende inspraakacties verstoord. Pogingen om op deze wijze toch een beter leefmilieu te verkrijgen, lopen meestal op een nieuwe ontgoocheling uit. Naast de onvrede over het eigen milieu, groeit dan ook de onvrede over de eigen machteloosheid. (4) Zo raken leefmilieu en inspraak verstrengeld in één groot ongenoegen. De verbetering van de directe omgeving kan blijkbaar niet zonder inspraak. Maar de negatieve ervaringen die men daarbij opdoet, keren de deelnemers nog meer af van de publieke samenleving. De mislukking van lokale acties versterkt dan de bredere protestbeweging.

De strijd voor leefmilieu en inspraak staat symbool voor de vele tegenstellingen tussen het algemeen belang en het persoonlijk belang. Want niet alleen inzake leefmilieu, maar ook in de school, op het werk, in de kliniek of op het gemeentehuis, overal botsen kleine, maar redelijke behoeften van de burger op dezelfde soort bureaucratie, op hetzelfde soort politiek onvermogen, op hetzelfde algemeen belang. Leefmilieu en inspraak symboliseren de kloof tussen de burger en zijn maatschappij. Een maatschappij waarin te weinig plaats is voor hem en die boven zijn hoofd is uitgegroeid. Onze staat, zo vinden velen, is een leviathan geworden, waarvoor zelfs de politiekers machteloos staan. Met het recht in de hand wordt - zo denkt men - dagelijks onrecht geproduceerd. Geen grote onrechtvaardigheid weliswaar, maar kleine ongerechtigheden. Milieu en inspraak zijn geen nieuwe idealen. Het zijn uitingen van een groot ongenoegen. Het ongenoegen over onze blind draaiende verzorgingsstaat.

2. De blindheden van de verzorgingsstaat

Welke zijn dan de grote blindheden van die verzorgingsstaat? Ten eerste zijn simplisme, de te gemakkelijke wijze waarmee problemen herleid worden tot wat men met de bestaande beheersingstechnieken aankan. Ten tweede zijn ruimteloosheid,

de verwaarlozing van andere integratieniveau's dan de centrale staat. En ten derde zijn administratieve casuïstiek, waardoor de complexiteit van de dagelijkse leefwereld genegeerd wordt en weerbarstigheid wordt uitgelokt. Deze drie blindheden, oorzaken van het grote ongenoegen dat in milieu- en inspraakbeweging gesymboliseerd wordt, willen we nu even toelichten.

2.1. Het simplisme van de moderne maatschappij

In elke maatschappij speelt de technische kennis een belangrijke rol. Door de ontwikkeling en de cumulatie van deze kennis, beschikt men immers over steeds nauwkeuriger technieken om allerlei facetten van het sociale leven beter te beheersen. Dit kan zowel gaan over de gedragingen van voor de jacht belangrijke diersoorten of over de genezende kracht van bepaalde planten, als over manieren van efficiënte oorlogsvoering. Toch blijft deze technische kennis in de meeste maatschappijen onderworpen aan hogere waarden. Ze verschaft wel de nodige middelen om binnen het bestaande maatschappelijk bestel efficiënter te handelen. Maar dat bestel zelf blijft door de cumulatie van technische kennis onaangeroerd. De organisatie van het gezag, van het huwelijk, de opvoeding en de rechtspraak vloeit voort uit hogere waarden, die door de technische ontwikkelingen niet worden aangetast.

In onze westerse maatschappij is dit taboe doorbroken. Wij hebben de organisatie van het gehele maatschappelijk bestel afhankelijk gesteld van technische kennis. Op alle mogelijke vlakken van het sociale leven hebben we specifieke deskundigheden ontwikkeld en het betreffende maatschappelijk segment van daaruit georganiseerd. Niet alleen de landbouw, de handel of het leger, maar ook onderwijs, gezondheidszorg, stedenbouw, politiek en zelfs vrijetijdsbesteding zijn het voorwerp geworden van technisch rationeel denken en organiseren. Daardoor is onze maatschappij een ingewikkeld netwerk van organisaties geworden. Geen enkel facet van het sociaal leven ontsnapt daaraan. (5)

Deze ommezwaai naar algemene rationalisering heeft echter een exponentiële vermenigvuldiging van het aantal organisaties op gang gebracht. Elke deskundigheid valt opnieuw uiteen in nieuwe subspecialismen. Parallel daarmee wordt het maatschappelijk organisatiepatroon steeds fijnmaziger. Zo is er al lang geen sprake meer van één landbouwwetenschap en één landbouworganisatie : elke teelt en elke techniek vergt zijn eigen specialistische kennis en zijn eigen organisatie van arbeid,

markt en toelevering. In het onderwijs zijn de verschillende niveau's en richtingen haast onvergelykbaar geworden. En toch blijkt zelfs het meest gespecialiseerde onderwijs slechts een basisvorming te bieden. Een arts bijvoorbeeld moet na zeven jaar universitaire studies nog aan zijn specialisatie beginnen. Zo is heel het maatschappelijk leven opgedeeld in zeer gespecialiseerde organisaties, met zeer gespecialiseerde deskundigheden. De moderne maatschappij is een complexe samenleving geworden.

Op het eerste gezicht zou men menen dat wij daardoor de meest complexe vraagstukken aankunnen. Voor elk probleem bestaat er immers wel een speciale deskundigheid en een specifieke organisatie. In zekere zin is dat ook zo. Voor elk opvoedingsprobleem is er een georganiseerd antwoord, elk beleidsprobleem heeft zijn administratie, elke ziekte kent zijn eigen afdeling in het ziekenhuis, voor elke nood is er een aparte voorziening.

En toch blijkt dat de moderne verzorgingsstaat meer problemen schept dan hij er oplost. Illich en Achterhuis hebben - respectievelijk in de domeinen van de gezondheidszorg en het welzijnswerk - op fascinerende wijze aangetoond dat we met al onze deskundigheid evenveel nieuwe ziektes veroorzaken als we er genezen en evenveel nieuwe noden in het leven roepen als er verholpen worden. (6) Al lijkt hun analyse soms overdreven, we weten uit eigen ervaring dat onze hoogontwikkelde maatschappij nieuwe, nog complexere problemen oproept dan deze die ze kan beheersen. Welke mindervalide kan zijn weg nog vinden in het ingewikkelde kluwen van voorzieningen? Hoe weet hij of hij zijn recht verkrijgt? En wordt hem niet nog een nieuwe handicap toegevoegd: namelijk de afhankelijkheid van enkele gespecialiseerde ambtenaren en dienstverlenende politiciers? Heeft de goed georganiseerde woningbouw niet geleid tot de afbraak van goede woonomgevingen? En heeft de georganiseerde vrije tijd niet enorm veel recreatiegebieden aangetast? Veel opvallender nog zijn problemen die de georganiseerde sectoren voor mekaar veroorzaken. De betere organisatie van het economisch leven heeft gezondheids- en milieuproblemen veroorzaakt; de gezondheidszorg leidt tot enorme begrotingsdeficits; de organisatie van het verkeer maakt het wonen onveilig; de bijscholing van leraren veroorzaakt ziekteverzuim bij de werkende moeders, enz. Ieder van ons zou aan deze lijst tal van problemen kunnen toevoegen die juist het gevolg zijn van onze moderne, zeer deskundig georganiseerde maatschappij. Onze complexe samenleving heeft vele problemen opgelost, maar zij heeft eveneens nieuwe, nog

complexere problemen in het leven geroepen. Problemen die te maken hebben met de manier zelf waarop onze samenleving georganiseerd is, met haar kwalitatieve onvolkomenheid, met haar organisatorisch simplisme. (7)

Nu blijkt immers dat al onze deskundig opgezette organisaties, naast de bedoelde effecten, ook een aantal onbedoelde effecten produceren die zij niet, of tenminste niet deskundig kunnen beheersen. Ze kunnen dit met name niet omdat deze effecten geen voorwerp zijn van het in die organisatie ontwikkeld specialisme, maar tot het kennisgebied van een andere organisatie behoren. Zo schuiven de vele deskundige organisaties van onze moderne maatschappij voortdurend nieuwe problemen op mekaar af. Ze slagen er slechts in hun eigen technische kennis en gedragswijzen intact te houden door zich af te sluiten voor problemen die ze - zij het ongewild - wel veroorzaken, maar niet rationeel kunnen oplossen. Zo veroorzaakt de industriële ontwikkeling migratie-, arbeidsmarkt- en milieu-problemen. Maar ze schuift deze door naar het huisvestings- en ruimtelijke ordeningsbeleid, naar de sociale zekerheid, naar de betreffende administraties inzake milieubeleid. Deze trachten op hun beurt - vanuit een ander technisch principe - de industriële organisaties te reglementeren. Meestal wordt er dan een *modus vivendi* gevonden, waarbij geen enkele organisatie volkomen haar eigen rationaliteit kan realiseren, maar evenmin in haar doelstellingen gefnuikt wordt. Naarmate het organisatienetwerk echter fijnmaziger wordt - en dus meer specialismen bij een zelfde gebeuren betrokken worden - is het bereiken van deze *modus vivendi* moeilijker. Iedereen komt dan wat minder bevredigd uit de strijd. En uiteindelijk wordt een punt bereikt waar geen enkele organisatie er nog in slaagt haar eigen doelstellingen op een bevredigende wijze te realiseren. Op dat ogenblik verliest de moderne maatschappij haar efficiëntie. Onze technische kennis produceert dan meer problemen dan ze er kan oplossen.

En waarom ? Eigenlijk alleen maar omdat we die technische kennis in een oneindig aantal specialismen gerealiseerd hebben en omdat elk van deze specialismen leidt tot een organisatie, waarin alleen die specialistische technieken als gedragsnorm gelden.

Bij de organisatie van de arbeid wordt alleen rekening gehouden met de productiviteitsnorm. Andere factoren - bijvoorbeeld de veiligheid van de werknemers, de goede arbeidsverhoudingen of de uitputting van de grondstoffen - worden wel als gegeven omstandigheden in rekening gebracht, maar spelen

geen rol bij de sturing van beslissingen. Men past zich aan deze gegevens aan, in de mate dat ze van buitenuit worden opgedrongen. Ze behoren niet tot de eigen stuurbare mobilisatiemiddelen. Hetzelfde geldt voor de organisatie van het onderwijs, waarbij bijvoorbeeld de thuissituatie van de kinderen herleid wordt tot een gunstige of ongunstige omstandigheid. Een kans of een onkans, maar geen mobiliseerbaar vermogen.

Dit is het simplisme van de moderne samenleving. Hoezeer ze ook georganiseerd is, ze organiseert slechts door te versimpelen. Complexe realiteiten worden in al te eenvoudige termen gegoten en vervolgens vanuit die te eenvoudige termen beoordeeld en behandeld. Als blijkt dat er meer aan de hand is, worden andere - even éénvoudige - termen ontworpen en georganiseerd rond dezelfde complexe realiteit. Maar de relatie tussen deze zogenaamd eenvoudige facetten komt nooit in zicht, behoudens als een telkens weerkerende batterij van dwingende omstandigheden. De samenhang tussen al deze omstandigheden, de manieren waarop deze mekaar beïnvloeden en als geheel organiseerbaar zijn, blijft buiten schot.

2.2. De ruimteloosheid van de moderne maatschappij

De ontwikkeling van een technisch georganiseerde samenleving heeft tegelijkertijd een proces van schaalvergroting in gang gezet. De moderne staten werden geboren en uitgebouwd als nieuwe centra van technisch handelen. Op dat niveau werden middelen verzameld, beslissingen genomen, verschillende sectoren van het maatschappelijk handelen op mekaar afgestemd.

De lokale gemeenschappen verliezen hun integratie-functie ten voordele van de staat. De lokaliteit geeft slechts een voor-naam, een eerste - haast primitieve - identiteit. (8) Deze is slechts belangrijk voor zwak-gesocialiseerden, zoals kinderen of maatschappelijk op rust gestelden. De lokale gemeenschap biedt ook aan sommigen een soort privé-samenhorigheid, naast de familiale of beroepsbanden. Localisme wordt een alternatief naast familisme, collegialisme of categoriale kameraadschap. Maar de integratie, de orde en samenhang van onze samenleving en onze positie daarin, wordt op een hoger vlak gerealiseerd. Gedragsnormen worden vanuit centraal opgezette organisaties ter plaatse aangereikt. En het plaatselijk georganiseerde wordt verticaal gedacht in functie van de gehele sector, niet horizontaal in functie van andere plaatselijke organisaties. De lokaliteit is geen gemeenschap meer, maar

een missioneringsterrein voor de verschillende sectoren van het staatsleven. Ze wordt een inplantingsgebied, een markt, een werkterrein voor projectontwikkelaars. Daardoor wordt het lokale ook een voorwerp van concurrentie : tussen schoolnetten, distributieketens, politieke partijen, ziekenhuizen, industrietakken. De plaatselijke ruimte krijgt nu allerlei kenmerken toegedicht die haar ontginnings- of marktwaarde moeten illustreren : een jonge of oude bevolking, een dicht wegennet, gelegen tussen industrie-polen, met uitbreidingsmogelijkheden, enz. Zo wordt de concrete ruimte waarin wij wonen, ontdaan van haar eigenheid. Ze is niet meer of niet minder dan een variatie op hetzelfde thema. Een uiting van de moderne staat en zijn organisaties. Deze organisaties erkennen slechts één zinvolle ruimte : de staat zelf. Elke andere ruimte krijgt haar zin maar vanuit en in functie van de organisaties. Onze concrete omgeving bestaat slechts maatschappelijk in de mate dat ze door de nationale sectoren gekoloniseerd werd.

Maar is dit ook de omgeving zoals het individu die ervaart ? Erkent deze zichzelf slechts als staatsburger en zijn omgeving als realisatie van die staat ?

Hierbij gaat het niet eens om de subjectieve ervaring, om de zelfdefinitie van de burger of de rol die hij zich toedicht. Uit onderzoek weten we dat sommigen zich als 'local', anderen als 'cosmopolitan' gedragen, dat mensen een verschillende plaats innemen op een 'communaliteitsschaal'. Waar het wel om gaat is dat de lokale omgeving objectief voor de burger wel degelijk samenhang vertoont. Voor hem zijn de lokale school, het bedrijf, de straat en de culturele infrastructuur wel verbonden elementen van dezelfde context. (9) Gewoon omdat ze in hoofde van de burger-gebruiker niet anders kunnen dan naar mekaar verwijzen. Omdat ze een beroep doen op deels hetzelfde cliënteel en op hetzelfde fysische terrein en diens gegevens. Ook omdat ze binnen dat terrein afstanden, grenzen, exclusiviteiten creëren. In hoofde van de individuele burger is de moderne samenleving geen ruimteloos net van sectoriële organisaties. Ter plaatse is ze tevens een concreet kluwen van concrete organisatie-filialen. Zijn omgeving is een specifiek organisatorisch complex met een feitelijke ordening : de organisaties zijn ter plaatse op een eigenaardige wijze aan mekaar gekoppeld. (10) Het zijn elementen van een sociale biotoop. Hoe ruimteloos onze moderne maatschappij ook georganiseerd wordt, ze is het geenszins. Naarmate de kolonisering van het lokale toeneemt, wordt het ecologisch karakter van het sociale leven ter plekke meer en meer manifest en dient zich aan als een nieuw, te beheersen probleem. De

milieubeweging kan als een uiting en een mobilisering van dit lokaal milieubewustzijn gezien worden. Dit bewustzijn is veel breder dan het milieubeschermingsthema dat aan deze beweging - soms ook door de animatoren zelf - wordt toegedicht.

2.3. De administratieve casuïstiek en de weerbarstigheid van het dagelijks leven

De specialistische en gecentraliseerde wijze waarop onze moderne staat georganiseerd is, leidt tot een miskennis van en een breuk met de dagelijkse ervaringswereld. De complexe leefwereld van het individu laat zich immers moeilijk versnijden en veralgemenen tot administratief beheersbare elementen. Zo wordt, naarmate het organisatie-apparaat van onze technisch rationele samenleving volmaakter is, ook de weerbarstigheid van de dagelijkse leefwereld manifester.

De exponentiële groei van specifieke deskundigheden heeft er toe geleid dat bij elke beslissing slechts enkele elementen uit het sociale leven in beschouwing genomen worden. Een situatie wordt nooit in haar geheel tot voorwerp van beleid en het individu wordt niet in zijn particuliere context benaderd. Men licht integendeel uit die situatie of context slechts uit, wat vanuit de eigen deskundigheid terzake wordt geacht. Bij het toestaan van een verkaveling wordt niet naar de taal of naar het mogelijk cliënteel van de verkavelaar gevraagd, ook al kan deze nalatigheid bijvoorbeeld in het Brusselse tot onaangename gevolgen leiden. Bij de behandeling van bezwaarschriften tegen een hinderlijk bedrijf, houdt men geen rekening met de leeftijd of de gezondheidstoestand van de indieners. De culturele afbraak van een gesloten dorpskern wordt niet aanvaard als een argument tegen een industrievestiging. Evenmin als men aanneemt dat een fabriek plots harder gaat stinken omdat er meer Marokkanen in de buurt zijn komen wonen. Al ligt het in de verwachting dat het verwaarloozingsgevoel stijgt naarmate er meer vreemde elementen - zowel dingen als mensen - in de buurt binnendringen. Al die bijkomstigheden zijn voor de gewone sterveling juist wel erg belangrijk. Hij reageert niet alleen op de bedoelde veranderingen, maar ook op de onbedoelde neveneffecten. Noch oordeelt hij alleen op basis van objectieve, algemene criteria, maar tevens aan de hand van subjectieve, particuliere maatstaven. (11) Beleids mensen zullen aanvoeren dat men toch 'menselijk' poogt te zijn, dat er toch al met zoveel latente gevolgen en bijzondere omstandigheden wordt rekening gehouden. Dat is ook zo, en soms rijst het aantal uitzonderingen zelfs zodanig uit de pan, dat de

beleidsregel in de verdrukking komt. Maar juist in die menselijkheid van het beleid, komt ook het casuïstische karakter ervan nog beter uit de verf. Omdat onze organisatiepatronen zo specialistisch zijn, behoeven ze een voortdurende bijsturing in concrete omstandigheden. De formele bureaucratie van onze deskundigen, werkt een particularistische politiek in de hand. Ook dat scheidt onzekerheid en wantrouwen.

Hoe leidt dit organisatiepatroon nu tot weerbarstigheid ?

In de eerste plaats laat de dagelijkse leefwereld zich niet in administratieve regels vangen. Industriële ontwikkeling of vernieuwing kan het bedreigingsgevoel in achtergebleven streken niet wegwerken. Het is integendeel goed mogelijk dat het introduceren van vreemde industrieën of nieuwe elites het bedreigingsgevoel versterkt. Men zal dus ook iets moeten doen aan de streek-identiteit, aan de menselijke relaties en het leiderschap in de streek. De vernieuwing moet hen eigen gemaakt worden. Men kan een streek wel economisch koloniseren, men kan ze niet economisch ontwikkelen tenzij men de streek als een levend geheel behandelt. Als men dit verwaarloost creëert men tevens sociale spanningen tussen autochtonen en inwijkelingen, tussen oude dorpen en nieuwe wijken. Het verenigingsleven wordt afgebroken, generaties vervreemden van elkaar, politici verliezen hun gezag. Zoals een menselijk organisme zich verzet tegen het binnendringen van vreemde bacteriën, zo is een streek of groep weerbarstig bij de introductie van vreemde vernieuwingen. Het sociale leven wordt niet bij wet veranderd. (12)

Maar er is ook een tweede soort weerbarstigheid. Een groep of een streek reageert niet alleen als een organisme op administratieve beslissingen. Onder bepaalde omstandigheden groeit er ook uitdrukkelijk verzet. Wanneer het ongenoegen in de groep voldoende groot is, en wanneer men er in slaagt al deze ongenoegens rond en tegen de administratieve ingreep bijeen te brengen - bijvoorbeeld tegen de industrievestiging, tegen de fusie of tegen de geplande expressweg- ontstaat er een verzetsbeweging. De groep vindt dan juist tegen de ingreep haar gemeenschappelijke identiteit. In de strijd ontdekt ze haar samenhang, haar leiders, haar eigenheid. Alle vroegere onuitgesproken weerbarstigheden cumuleren dan rond deze zoveelste vreemde ingreep. De ziekte wordt manifest, de koorts breekt uit. (13)

Meestal wordt dit soort weerbarstigheid negatief beoordeeld. Overheden trachten dit uitdrukkelijk verzet te vermijden.

Burgers vrezen het openbreken van de etterbuil. En toch is dit soort weerbarstigheid eigenlijk gezondmakend. Daar komt tot stand wat door de administratieve casuïstiek verwaarloosd werd, namelijk de mobilisatie van het gehele sociale organisme en de integratie van partiële vernieuwingen in de complexe dagelijkse leefwereld. In het verzet wordt aangevuld wat door de specialistische en gecentraliseerde beleidsvoering werd verwaarloosd. Met name de mobilisatie en sturing van complexe veranderingsprocessen. Het valt echter te betreuren dat deze voor onze maatschappij zo levensnoodzakelijke processen aan het toeval worden overgelaten. Daardoor komen ze dikwijls te laat, en als ze tot stand komen zijn ze moeilijk controleerbaar. Het wordt tijd dat er een bewust en gecontroleerd beleid tot stand komt dat aan de complexiteit van de dagelijkse leefwereld beantwoordt.

3. Mobiliseren van sociale ruimtes

De milieu- en inspraakbeweging symboliseert het ongenoegen over, en zelfs het verzet tegen onze verzorgingsstaat. Deze slaagt er blijkbaar niet in het sociale leven te sturen, zonder het tegelijkertijd te ontwrichten. Als redenen daarvan hebben we aangevoerd : het simplistische, ruimteloze en casuïstieke karakter van de bestaande beslissingsstructuren. Deze karakteristieken komen voort uit de overheersend technische rationaliteit van onze samenleving. Ons technisch denken heeft de specialisatie, de centralisatie en de bureaucratisering in de hand gewerkt. (14)

Hoe kan deze technische rationaliteit bestreden worden, zonder er de voordelen van te verliezen ? We moeten geen stap achteruit zetten. Het sturingsvermogen van onze samenleving moet niet verminderd worden. We moeten integendeel dat vermogen kwalitatief zodanig verbeteren dat de huidige nadelen overwonnen worden. Daartoe zullen we beslissingsstructuren moeten ontwikkelen die minder simplificeren, die de integratie op elk ruimtelijk niveau bevorderen, en die de huidige weerbarstigheid van de dagelijkse leefwereld weten om te buigen tot een mobiliserende kracht. (15)

De huidige beslissingsstructuren steunen op een simplificerend principe, namelijk specialisatie. Daarnaast moet een tweede principe gelden, waardoor ook complexe samenhangen gestuurd kunnen worden, met name een integratieprincipe. Om het

sociale leven te beheersen volstaat het niet, dit te ontrafelen in verschillende functies, dimensies en categorieën. Het moet ook weer geordend worden, niet vanuit een onbespreekbaar waarde-oordeel, maar op grond van vastgestelde interactieprocessen tussen de verschillende elementen van dat sociale leven. (16) Bij elke beslissing dient men zowel met het specifieke object rekening te houden, als met de kontekst waarin het voorkomt. Het onderwijsbeleid bijvoorbeeld, moet onderwijskundig, administratief, financieel en demografisch verantwoord zijn. Maar het moet ook verantwoord worden t.a.v. de gezinnen en de gemeenschappen waarmede de scholen interageren. Het integratieprincipe mag niet uit de lucht gegrepen worden. Het moet afgeleid worden uit feitelijk bestaande samenhangen. Deze worden gevonden in de sociale ruimte. Omdat het sociale leven niet anders dan ruimtelijk kan zijn, is elk gedragspatroon en elke organisatie per definitie een omgevingselement voor andere organisaties en gedragspatronen. En ze zijn dat op een actieve wijze : ze beïnvloeden mekaar. Waarom is er een samenhang tussen wonen en verkeer, tussen industriële en culturele ontwikkeling, tussen migratie en politieke verandering ? Omdat deze fenomenen zich binnen eenzelfde ruimte voordoen, omdat ze door dezelfde mensen ervaren worden als behorend tot hun omgeving, omdat ze op een fysische wijze met mekaar verbonden zijn. (17)

Wij ervaren onze omgeving als een biotoop, waarin alles met alles verbonden is. Niet op een willekeurige wijze, maar volgens welbepaalde ecologische kringlopen. Een verandering in één segment heeft specifieke effecten. Ze tast bepaalde andere segmenten aan, die op hun beurt nieuwe effecten veroorzaken. De sociale ruimte waarin we leven lijkt op een net van rechtopstaande dominostenen. Als er één wordt omgegooid, valt er - in volgorde - een hele rij om. Naargelang de schikking kan men meerdere rijen doen vallen of laten staan, en verschillende vertrekpunten voorzien. De inplanting van een nieuwe wijk veroorzaakt bijvoorbeeld immigratie. Immigranten beïnvloeden het culturele, politieke en godsdienstige leven. Zowel de distributiesector als de scholen zullen met deze nieuwe populatie - en hun cultuur - rekening moeten houden. Het schoolhoofd krijgt nieuwe taken toegewezen. Enz. Men zou ook een ander, zogezegd minder lokaal voorbeeld, kunnen nemen. Door de opschorting van loon-indexeringen vermindert de koopkracht van de bevolking. Deze keert - bijvoorbeeld - de kleinhandelszaken de rug toe ten voordele van de grote distributiebedrijven die, door hun arbeidsintensief karakter, toch al het meest van de maatregel kunnen profiteren en dus hun prijzen meer kunnen drukken.

Het gemeentecentrum wordt daardoor minder aantrekkelijk, het contact tussen centrum en buitenwijken verslapt. Vermits ook de auto meer op stal blijft staan en de vakantie thuis wordt doorgebracht, neemt de roep voor autovrije straten toe. Enz. Cok een zogenaamd nationale economische maatregel blijkt kringlopen op gang te brengen die ruimtelijk discrimineren. Uit dit voorbeeld blijkt ook dat de sociale ruimte niet unidimensioneel is. Er zijn plaatselijke, regionale en nationale niveau's die - weer langs specifieke ketens - met mekaar verbonden zijn.

Hoe kan dit ecologisch integratieprincipe nu georganiseerd worden ? In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de dagelijkse leefwereld zich op twee manieren weerbarstig toont tegenover de administratieve casuïstiek. In de eerste plaats maken een aantal onbedoelde effecten de realisatie van de gestelde doelen moeilijk. Sociale omgevingen reageren op een ingreep, zoals een organisme op de insputting van vreemde lichamen reageert. Er doen zich allerlei onvoorziene reacties voor. Indien we de structuren van deze reacties kunnen blootleggen, krijgen we een zicht op het feitelijk ecologisch patroon binnen verschillende sociale omgevingen of ruimtes. Dan zijn meteen de knooppunten en verbindingslijnen bekend die het voorwerp van integrerende organisatie kunnen uitmaken. Ten tweede leidt een ingreep in de dagelijkse leefwereld soms tot spontane mobilisatieprocessen. Er zijn niet alleen reacties vanwege de sociale omgeving, er rijst verzet of tegenspel. Naast de weerbarstigheid die gericht is op handhaving, is er de weerbarstigheid die tot verandering leidt. Of, in organische termen : naast evenwichtsherstel is er soms ook sprake van mutatie.

4. Inspraak : een therapeutische praktijk.

Eén van de manieren waarop deze mutaties tot stand komen, is de mobilisering door inspraak. (18) Afgemeten aan hun vooropgesteld doel, zijn de meeste vormen van inspraak inefficiënt. Men slaagt er zelden in de voorgenomen beslissingen om te buigen. Zelfs als de inspraak voor of tijdens de beslissingsprocedure georganiseerd wordt, is haar invloed op het resultaat gering.

Dit betekent echter niet dat inspraak geen nut heeft. Het ombuigingsresultaat is meestal erg klein, maar het mobilise-

ringseffect is des te groter. Er komen nieuwe relaties tot stand tussen de mensen onderling, tussen de mensen en hun omgeving, tussen de organisaties in die omgeving. Deze nieuwe relaties maken meer integratie in de dagelijkse leefwereld mogelijk. Het inspraakgebeuren brengt - door de ontwikkeling van nieuwe relaties - sociale krachten in beweging die uiteindelijk tot een beter geïntegreerde samenleving kunnen leiden.

Ten eerste ontstaat er een nieuwe relatie tussen de burgers onderling. In hun pogingen om inspraak over hun eigen omgeving te verkrijgen, ontdekken ze dat deze omgeving hun gemeenschappelijke leefruimte is. Deze - grote of kleine - ruimte behoort hen gezamenlijk toe. Plots blijkt dat ze geen verzameling zijn van private individuen met vele particuliere belangen, zoals de verzorgingsstaat het maar al te vaak laat uitschijnen. Ze horen samen, ze hebben dezelfde identiteit. Een identiteit die voortkomt uit hun gezamenlijk leefmilieu. Al te gemakkelijk wordt dit nieuwe groepsgevoelen afgedaan als ouderwetse dorpsromantiek. De nieuwe samenhangigheid steunt echter niet op een gelijkheid van denkbeelden, van gevoelens of moraal, zoals dit in de dorpsgemeenschappen het geval was. De groepsidentiteit die burgers tijdens het inspraakgebeuren ontdekken, komt voort uit de collectieve confrontatie met hetzelfde fenomeen : hun leefmilieu. Dit leefmilieu is een feitelijk netwerk van structuren en organisaties : de rondom hen, in hun ruimte georganiseerde samenleving. Wat zij verder ook denken of voelen, ze leven in dezelfde straat en de auto's rijden er voor iedereen even hard. Ze leven ook in hetzelfde Europa en de kernbommen zijn daar voor allen even gevaarlijk. Zo ontstaat er doorheen de inspraakbeweging een nieuwe integratie : een integratie van burgers die - boven alle particularismen - in hun omgeving een bron van samenhangigheid vinden. (19)

De inspraak leidt echter ook tot een nieuwe relatie tussen de burgers en hun omgeving. Ze weigeren het netwerk van structuren en organisaties nog langer als een onbeheersbaar gegeven te beschouwen. Ze aanvaarden de technische deskundigheid niet langer als enige sturingsbron. De eis tot inspraak is meer dan de vraag van een ontevreden cliënteel, dat betere diensten wil verkrijgen. Het is tevens een eis van burgers die de organisaties in hun omgeving als hun organisaties willen beschouwd zien. Doorheen de inspraak eigenen de burgers zich een stukje georganiseerde omgeving toe. Ze maken er hun milieu van. Ze weigeren het gemeentebestuur, de trammaatschappij of het bedrijf verder te beschouwen als

filiën van de verzorgingsstaat. En in de mate dat ze dit toch blijken te zijn, worden ze als vreemde bezettingsmacht beschouwd.

Elk inspraakgebeuren - ook in zijn zachtste vorm - leidt een sociale strijd in. Een strijd tussen de burgers enerzijds en de organisaties anderzijds, die - zonder daartoe te behoren - hun omgeving beïnvloeden. Ze voeren een strijd over de legitieme grondslagen van de macht. De organisaties trachten hun deskundigheid en specialisatie als machtsbasis te bewaren. De burgers aanvaarden slechts de dienstbaarheid aan hun leefmilieu als richtsnoer van de macht. Hierbij gaat het niet om een gevecht tussen grootschaligheid en kleinschaligheid, maar wel om een strijd tussen twee gezagstalen : de taal van de technische verantwoording enerzijds, en de taal van de lokale of ruimtelijke rechtvaardiging anderzijds.

Tenslotte leidt elk inspraakgebeuren ook tot nieuwe relaties tussen de organisaties onderling. De interacties tussen de plaatselijke organisaties wordt versterkt, terwijl de tegenstellingen tussen lokale en extralokale organisaties toeneemt. Tijdens het verloop van de inspraakprocedure, worden ter plaatse instanties tezamen gebracht die normaal geen of slechts een matig onderling contact hebben. Bedrijfsdirecteuren, schoolleeraren, geneesheren, bestuursleden van verenigingen, provinciale ambtenaren, schepenen, volksvertegenwoordigers, journalisten... allen ontmoeten ze elkaar als betrokkenen op hetzelfde milieu. (20) Een milieu dat hen door de inspraak als onomstootbaar feit wordt opgedrongen. Niet zelden ontstaan daaruit min of meer vaste verbanden : een adviescommissie, een overlegorgaan of een gespreksplatform. Men wapent zich tegen eventuele herhalingen door de creatie van een nieuw netwerk. In dit netwerk wordt de integratie tussen plaatselijke organisaties versterkt. Tegelijkertijd hanteert elke plaatselijke organisatie het inspraakfenomeen als een argument om meer autonomie te verwerven tegenover de extra-lokale hiërarchie. Plaatselijke politici distantiëren zich van het partijstandpunt, de provinciale ambtenaar trekt het overleg bij milieuproblemen naar zich toe, de arts neemt meer afstand van zijn beroepsvereniging, syndicale afgevaardigden keren zich tegen nationaal afgesloten akkoorden. Door de inspraakactie worden ter plaatse muren gesloopt, maar er wordt eveneens geknaagd aan de loyaleiteit binnen voorheen bestaande verbanden.

Ook een niet geslaagde inspraakprocedure, heeft dus een aantal belangrijke neveneffecten. Ze produceert meer ruimte-

lijke samenhang, ze verlegt de grondslagen van legitieme machtsuitoefening en ze creëert nieuwe loyaliteiten tussen de organisaties binnen het aangesproken milieu. Deze neveneffecten brengen op termijn wellicht meer verandering teweeg, dan het resultaat dat men beoogde. Het manifeste doel van de actie is meestal slechts een materiële kleinigheid. Het - onopgemerkte - gevolg is een herschikking van de sociale relaties en het begin van een nieuwe integratiebeweging. Een integratie die niet steunt op spontane groepsgevoelens of op gelijkgezindheid, maar die haar grondslag vindt in het ecologische karakter van de sociale ruimte waarin we leven. Deze ruimte kan groot of klein zijn : van straat of buurt tot een wereldwijd verband. Op elk ruimtelijk niveau is er sprake van organisaties en gedragspatronen die, zoals een keten van dominostenen, met mekaar verbonden zijn.

Bij elke inspraakactie wordt men zich een beetje meer van deze ecologische samenhangen bewust, ontdekt men de integrerende kracht van de sociale ruimte, en worden nieuwe relaties ontwikkeld die deze ruimte beter beheersbaar maken. Door de inspraak haalt men zijn slag niet thuis, maar men brengt de realisatie van een ruimtelijk geïntegreerde samenleving wel een stapje dichterbij.

SAMENVATTING

De milieubeweging is slechts een uiting van het huidige ongenoegen over de verzorgingsstaat. Ze illustreert de systematische tegenstelling die in de moderne maatschappijen ontstaan is tussen de particuliere belangen van de burgers in een concrete omgeving enerzijds en het zogenaamd algemeen belang dat door de verzorgende apparaten gediend wordt, anderzijds. Deze systematische tegenstelling, zo wordt betoogd, is te wijten aan drie grote blindheden van de huidige verzorgingsstaat : ten eerste zijn simplisme, de te gemakkelijke verleiding van problemen tot wat men met de bestaande beheersingstechnieken aankan; ten tweede zijn ruimteloosheid, de verwaarlozing van andere ruimtelijke integratieniveau's dan de centrale staat; ten derde zijn administratieve casuïstiek, waardoor de complexiteit van de dagelijkse leefwereld genegeerd wordt en weerbarstigheid wordt uitgelokt. Deze blindheden kunnen slechts overwonnen worden door de ontwikkeling van een ecologisch inte-

gratieprincipe. Dit veronderstelt ten eerste meer empirische kennis over de ecologische structuren van verschillende ruimtelijke omgevingen of sociale biotopen. Ten tweede moeten er beslissingsstructuren ontwikkeld worden die de integratie op elk ruimtelijk niveau bevorderen en die de mobilisatieprocessen binnen deze ruimtes kunnen sturen. Inspraakacties kunnen beschouwd worden als spontane therapeutische praktijken, waardoor nieuwe horizontale relaties bevorderd worden, en een grotere integratie binnen de betreffende sociale ruimte bereikt wordt.

SUMMARY

The ecological movement is only one expression of the current dissatisfaction with the welfare state. It illustrates the systematic opposition in modern society between the individual interests of the citizens in a concrete environment and the so-called common good that is served by the welfare apparatus. This systematic opposition, it is argued, is to be attributed to three major blind spots of the present welfare state: the first is simplism, the temptation to reduce problems to what can be dealt with by means of the existing control techniques; the second is the failure to perceive all ecological dimensions, the neglect of other spatial integration levels than the central state; the third is its administrative casuistry, whereby the complexity of the world of daily life is ignored and thus aggravating its recalcitrance. These blind spots can only be overcome by the development of an ecological principle of integration. This presumes first a more empirical knowledge of the ecological structures of the various spatial environments or social biotopes. Second, decision-making structures must be developed that promote integration on each spatial level and that can direct the mobilization processes within these spaces. Participation projects can be considered as spontaneous therapeutic practices whereby new horizontal relationships are promoted and a greater integration within the particular social space is achieved.

NOTEN

- (1) Zie hiervoor bvb. bij LEROY, P., Kernenergie : milieu-konflikt of godsdienstoorlog ? Antwerpen/Leuven, 1979; LAUWERS, J., en VAN LINT, J., Burgers in de weer. Antwerpen, 1979; LEROY, P., Herrie om de heimat. Antwerpen, 1983, 10-56.
- (2) Zie bvb. bij BODARD, P., Milieuproblemen benaderd als symptomen van de minorisering van het lokale. Eindverhandeling, Antwerpen, 1981; LEROY, P., "Voor outer en heerd", De Nieuwe Maand, 23 (1980), 10, 701-711.
- (3) Door het herformuleren van uiteenlopende ongenoegens in een zelfde anti-bureaucratie-taal, brengt men een door R. Dahrendorf geschetst mechanisme op gang : latente deprivatiegevoelens worden verdicht in de vorming van manifeste protestgroepen. Aktievoerders spelen hierbij wellicht een stimulerende rol.
- (4) Dit scenario vindt men herhaaldelijk terug. Zie bvb. bij LAUWERS, J. en VAN LINT, J., op.cit.; BODARD, P., op.cit.; LEROY, P., Het milieuprobleem in Tessenderlo. Antwerpen, 1979-1981.
- (5) Hierover is heel wat moderniseringsonderzoek voorhanden, veelal steunend op het werk van M. WEBER en E. DURKHEIM. Zie o.m. : BERGER, P. e.a., The homeless mind. Harmondsworth, 1973; LAUWERS, J., Secularisatietheorieën, Leuven, 1974; HABERMAS, J., Technik und Wissenschaft als Ideologie. Frankfurt a.m., 1970; EISENSTADT, S., Tradition, change and modernity. New York, 1973; SCHOORL, J., Sociologie der modernisering. Deventer, 1974 enz.
- (6) ACHTERHUIS, De markt van welzijn en geluk. Baarn 1979; ILLICH, Grenzen aan de geneeskunde. Baarn, 1978.
- (7) vgl. CROZIER, M., La société bloquée. Paris, 1971. CROZIER, M., On ne change pas la société par décret, Paris, 1979; HABERMAS, op.cit.; BERGER, P., e.a., op.cit..

- (8) Zie hiervoor o.m. bij WARREN, R., The Community in America. Chicago, 1973; ELIAS, N., Ueber den Prozess der Zivilisation, Bern, 1969; ELIAS, N., 'Towards a Theory of Communities', in Readings in Sociology of Community. 1973; LEROY, P., Herrie om de heimat. Antwerpen, 1983. Zie ook de vele community-studies, o.m. beschreven bij BELL and NEWBY, Community Studies. London, 1971.
- (9) WARREN, P., op.cit.; LEROY, P., op.cit., hoofdstuk 3.
- (10) Zie hiervoor zowel community-studies als interorganisatie-analyses. Voorbeelden bij VAN AERSCHCT, V., Modellen van interorganisatie-analyse. Antwerpen, 1978; MEULEMANS, H., Welzijn en ruimte : een sociologisch onderzoek naar de spreiding van welzijn te Antwerpen. Antwerpen, 1981.
- (11) Vergelijkbare vaststellingen vindt men in het micro-sociologisch onderzoek. De invloed van klassefactoren op het gedrag loopt via concrete, complexere situaties. Cfr. KOHN, M., Class and Conformity. Homewood, 1969; ROSENBERG, M., 'The Self-Concept : Social Product and Social Force', in : ROSENBERG, M. and TRUNER, R. (eds.), Social Psychology. New York, 1981, 593-624; TWINING, J., 'Alienation as a social process', in : the Sociological Quarterly, 1980, 417-428.
- (12) Naast vele community-studies, vindt men hierover één en ander bij EISENSTADT, S., op.cit.; HAEGEMANS, H., LAUWERS, J. en PIJNENBURG, B., Modernisering en participatie in de Kempen. Antwerpen, 1976-77; LEROY, P., Het milieuprobleem in Tessenderlo, Antwerpen, 1979-81.
- (13) Zie o.m. LAUWERS, J. en VAN LINT, J., Burgers in de weer. Antwerpen, 1979; LEROY, P., Het milieuprobleem in Tessenderlo, Antwerpen 1979-81.
- (14) Cfr. HABERMAS, J., op.cit.
- (15) Cfr. CROZIER, M., On ne change pas la société par décret. Paris, 1979.

- (16) De interorganisatie-analyse biedt daartoe een eerste aanzet. De aandacht gaat daarbij echter te exclusief naar organisaties, met veronachtzaming van andere gestructureerde situaties. Bovendien wordt het systeem of netwerk dikwijls vanuit een organisatie bestudeerd, niet vanuit een te beheersen probleem.
- (17) Zie hierover LEROY, P., Herrie om de heimat. Antwerpen, 1983; HALBWACHS, M., Morphologie sociale. Parijs, 1938.
- (18) Over de verschillende wijzen waarop een samenleving voor verandering gemobiliseerd kan worden, vindt men één en ander in de literatuur over samenlevingsopbouw. Zie o.m. bij COX, Community Organization. Itasca, 1974.
- (19) Zoals alle sociale realiteiten, is ook deze ruimtelijke samenhangigheid een geconstrueerde realiteit, o.m. geconstrueerd door actievoerders en milieubewegers. Dit neemt echter niet weg dat de noodzakelijkheid van de ruimtelijke categorie altijd tot de constructie van één of andere ruimtelijke samenhangigheid leidt : een dorpse, een nationale, een staatsidentiteit,... al of niet in ruimtelijke termen geformuleerd.
- (20) Zie bvb. LAUWERS, J. en VAN LINT, J., op.cit.